

2. Podstawowe pojęcia dotyczące przedmiotu badań

Krajobraz sakralny (*Sakrallandschaft*, *Sacred Landscape*, *Religious Landscape*) jest jednym z głównych problemów badawczych geografii religii⁹⁵. Przedmiotem badań objęto przemiany krajobrazu naturalnego i kulturowego pod wpływem rozwoju funkcji religijnej oraz wzajemne relacje pomiędzy *sacrum* a otaczającą przestrzenią (*profanum*). Przyjmuje się, że początki kształtowania się krajobrazu sakralnego sięgają momentu pojawienia się człowieka, a jego stan współczesny jest efektem procesów zachodzących na przestrzeni dziejów⁹⁶. Wiara towarzyszy bowiem człowiekowi już od zarania dziejów, który od początku rozwijał swoją aktywność religijną, modlił się, składał ofiary i organizował kult⁹⁷. Wraz z postępowaniem cywilizacyjnym religia przechodziła swoją ewolucję. Jednakże, niezależnie od czasu i przestrzeni, życie człowieka cechowała mniej lub bardziej świadoma aktywność religijna, rodząca się z potrzeby znalezienia odpowiedzi na najważniejsze pytania egzystencjonalne.

2.1. Człowiek religijny (*homo religiosus*)

Analiza relacji człowieka z *sacrum* związana jest z koncepcją *człowieka religijnego* (łac. *homo religiosus*), która kształtowała się na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat (Tab. 2). Po raz pierwszy pojęcie *homo religiosus* zostało użyte w książce M. Eliade „Sacrum i profanum”⁹⁸, a dokładniej zostało omówione w „Encyklopedii religii”⁹⁹ tegoż autora. Według M. Eliadego pojęcie człowiek religijny (*homo religiosus*) może oznaczać:

- człowieka pierwotnego, który potrafił doświadczać *sacrum*
- człowieka, który w różnym kontekście społeczno-kulturowym posiadał umiejętność doświadczenia *sacrum* – odniesienie do człowieka współczesnego¹⁰⁰.

⁹⁵ Jackowski A. 2003. Świąta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 14.

⁹⁶ Jackowski A. 2003. Op. cit., s. 71.

⁹⁷ Por.: Kaczmarczyk L. 1968. Człowiek – istota religijna. W: W nurcie zagadnień posoborowych 2, Praca zbiorowa, Warszawa, s. 180.

⁹⁸ Pierwsze wydanie ukazało się w języku niemieckim w 1957 r. Zob.: Eliade M. 1957. Das Heilige und das Profane. Vom Wesen des Religiösen. Rowohlt, Hamburg. W języku polskim: Eliade M. 1996. Sacrum i profanum. O istocie religijności. Wydawnictwo KR, Warszawa.

⁹⁹ Pojęcie to było w niektórych pracach przez Eliadego pomijane. Zob.: Rennie B.S. 1996. Reconstructing Eliade: making sense of religion. State University of New York Press, Albany, p. 41; Eliade M. (ed.). 1987. Encyclopedia of Religion. Collier Macmillan, New York, vol. 6.

¹⁰⁰ Rennie B.S. 1996. Reconstructing Eliade: making sense of religion. State University of New York Press, Albany, p. 43.

Tabela 2. Cechy charakterystyczne człowieka w wybranych koncepcjach.

Nazwa	Twórca	Charakterystyka
<i>Homo duplex</i>	E. Durkheim	Człowiek jest organizmem biologicznym i ukształtowanym przez społeczeństwo
<i>Homo faber</i>	H. Bergson	Rzemieślnik, wytwórca
<i>Homo geographicus</i>	R. D. Sack	Człowiek aktywny w przestrzeni
<i>Homo historicus</i>	G. Hegel	Człowiek jako twórca wydarzeń historycznych i siebie
<i>Homo localis</i>	M. Madurowicz	Człowiek przywiązany do miejsca lub miejsc, uświadamiający sobie własne istnienie poprzez kontakt z miejscem
<i>Homo ludens</i>	J. Huizinga	Człowiek bawiący się
<i>Homo Ockhamiensis</i>	W. Ockham, I. Newton	Człowiek ekologicznie zrównoważony wewnętrznie, nie znajdujący się pod naciskiem materialno-technicznego bogactwa życia, roztropnie korzystający z dóbr materialnych
<i>Homo oeconomicus</i>	A. Sith	Człowiek, który za główny cel uznaje wytwarzanie dóbr i uzyskiwanie bogactwa oraz zysku ekonomicznego
<i>Homo religiosus</i>	M. Eliade	Człowiek religijny
<i>Homo roboticus</i>	J. Lenihan	Człowiek poruszający swoimi myślami roboty (maszyny)
<i>Homo satisfaciendus</i>	H. Simon	Człowiek postępujący zgodnie z zasadą zadowalającego minimum
<i>Homo sovieticus</i>	A. Zinowiew	Człowiek, którego osobowość, sposób myślenia i system wartości zostały ukształtowane przez system komunistyczny
<i>Homo technologicus</i>	M. Heidegger	Człowiek zadziwiony, zawładnięty, oczarowany i wreszcie opanowany przez technikę
<i>Homo viator</i>	G. Marcel	Człowiek podróżujący, pielgrzymujący

Źródło: Bilaska-Wodecka E. 2012, s. 35.

W koncepcji człowieka religijnego M. Eliadego rozważane są takie zagadnienia jak: funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie oraz w przestrzeni, postrzeganie świata przez pryzmat doświadczeń religijnych. W odniesieniu do problematyki badawczej geografii religii można wyróżnić następujące elementy¹⁰¹:

¹⁰¹ Bilaska-Wodecka E. 2013. Człowiek religijny i związki wyznaniowe w przestrzeni miasta w XX

- święta przestrzeń i sakralizacja świata, obejmujące takie zagadnienia jak: różnice w postrzeganiu świata przez człowieka religijnego i niewierzącego, symbolika miejsca świętego, religijne podporządkowanie świata, poświęcenie miejsca, kosmiczna symbolika miasta, symbolika obiektów sakralnych;
- święty czas, obejmujący takie zagadnienia, jak: znaczenie czasu świętego i świeckiego, cykliczność świąt, rytualne znaczenie świąt, czas świąteczny i struktura świąt oraz mity;
- świętość natury i religia kosmiczna, w tym m.in. religijne przeżycie życia.

W naturę osoby ludzkiej (*homo religiosus*) wpisana jest religia¹⁰². „Religijność bowiem stanowi najwznioślejszy wyraz osoby ludzkiej, gdyż jest szczytem jego rozumnej natury. Wyływa ona z głębokiego dążenia człowieka do prawdy i stanowi podstawę swobodnego i osobistego poszukiwania Boskości”¹⁰³. Dawniej każdy człowiek uważany był za osobę religijną i jakby z natury miał należeć do Kościoła. Poprzez chrzest, niedzielne msze i praktykowanie sakramentów świętych stawał się swoistym *sacrum*.

2.2. Religia – definicje, podział, struktura

Religię (łac. *religio*) można uznać za nieodłączne zjawisko na różnych płaszczyznach życia człowieka, w wymiarze indywidualnym, społecznym i kulturowym. Kierując się stwierdzeniem E. Fromma: „nie było takiej kultury w przeszłości i – jak się wydaje – nie może być takiej kultury w przyszłości, która by nie miała religii”¹⁰⁴ można stwierdzić, że religia stanowi często najważniejszy wyróżnik i wskaźnik różnorodności kulturowej świata, a także jest identyfikatorem tożsamości narodowej i etnicznej¹⁰⁵.

Religia jest zjawiskiem bardzo złożonym i trudno jest podać jedną jej definicję, która zawierałaby wszystkie istotne elementy¹⁰⁶. Z dawnych interpretacji

i na początku XXI wieku. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, s. 36.

¹⁰² Krasieński J. 2002. *Homo Religiosus*. Podmiotowo-personalistyczne ujęcie fenomenu religijnego. Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz, 479 ss.

¹⁰³ Jan Paweł II. 2003. *Fides et ratio*. Wyd. KUL, Lublin, s. 33.

¹⁰⁴ Fromm E. 1966. *Szkice z psychologii religii*, tłum. J. Prokopczuk. Warszawa, s. 134.

¹⁰⁵ Myga-Piątek U. 2012. *Krajobrazy sakralne i religijne – próba umiejscowienia w typologii krajobrazów kulturowych, Sacrum w krajobrazie*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, nr 17, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 14.

¹⁰⁶ Zob. hasło: religia W: Z. J. Zdybicka (oprac.) 2010. *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin. W. Piwowarski, omawiając próby zdefiniowania religii przez socjologów religii, stwierdza, że „żaden z socjologów nie sformułował takiej definicji religii, która by mogła uzyskać powszechną zgodę”. Przywołuje on przy tej okazji opinię I. M. Yingera, który uważa, że „w ciągu jednej godziny można znaleźć setki definicji religii” oraz C.Y. Glocka, który twierdzi, że „tyle jest definicji religii, ile jest osób, które je formułują”. Por.: Piwowarski W. 1984. *Socjologiczna definicja religii*. W: *Socjologia religii*. Praca zbiorowa. Kraków, s. 53. Au-

tego terminu wymienia się Cynceron, który wywodził „religię” od łacińskiego *relegare, relegere* – „odczytywać ponownie”, co odnosiło się do odczytywania tego, co wiąże się z Bogiem. Według Laktancjusza termin „religia” pochodzi od łacińskiego *religare* („wiązać ponownie, spajać”) i wyraża ponowne związanie człowieka z Bogiem. Natomiast św. Augustyn wywodził ten termin od łacińskiego *reeligare* – „wybierać ponownie” i oznaczał obranie sobie Boga za przedmiot czci¹⁰⁷. W islamie, buddyzmie i innych religiach pozaeuropejskich religia była utożsamiana z nienaruszalnym i obowiązującym wyznawców świętym prawem.

Współcześnie obecność religii w życiu człowieka wyjaśniana jest na poziomie dwóch płaszczyzn: filozoficznej – charakteryzującej fakt ludzkiej religijności w kontekście realizmu metafizycznego i antropologicznego oraz religioznawczej – gdzie religia jest przedmiotem opisu i wielorakich prób interpretacji¹⁰⁸. Holenderski religioznawca Gerard van der Leeuw (1890 – 1950) wyróżniał dwie formy religii – horyzontalną i wertykalną. Źródłem formy horyzontalnej jest człowiek, jego religijna aktywność i poszukiwanie ostatecznego sensu życia.

Natomiast wertykalna forma religii pochodzi bezpośrednio od Boga i jest wyrazem Jego objawienia, które przekazuje człowiekowi. Objawienia tego jednak człowiek nie może nigdy w pełni zrozumieć i objąć poznaniem ludzkim¹⁰⁹. Według francuskiego socjologa Émile Durkheima „religia jest systemem powiązanych ze sobą wierzeń i praktyk odnoszących się do rzeczy świętych, to znaczy rzeczy wyodrębnionych i zakazanych, wierzeń i praktyk łączących wszystkich wyznawców w jedną wspólnotę moralną zwaną kościołem”¹¹⁰. Autor zwraca uwagę, że idea religii

torzy słownika teologicznego przy haśle: „religia” przypominają, że „według Tomasza z Akwinu zadaniem religii jest podtrzymanie ukierunkowania człowieka ku Bogu. Wszystkich, którzy pytają o podstawę i cel świata, nazywany przez nas Bogiem, uważa się za religijnych. Religia w węższym znaczeniu oznacza też kult Boga, który wywodzi się z owego pytania i z refleksji nad nim [...]”. Por.: Rahner K., Vorgrimler H. 1987. Mały słownik teologiczny. Warszawa, s. 387. Z. Zdybicka definiuje religię jako układ relacji człowieka do jakiejś istoty najwyższej lub najwyższej wartości, uświadomionym i wyrażającym się w specjalnym zachowaniu się człowieka: uznaniu zależności, pragnieniu oddania czci, dążeniu do jak najściślejszego związania się z tą istotą. Por.: Zdybicka Z. 1992. Religia i religioznawstwo. Lublin, 447 ss.; Zdybicka Z. 1993. Człowiek i religia. Zarys filozofii religii. Lublin, 491 ss.; Zdybicka Z. 1994. Religia a sens bycia człowiekiem. Lublin, 213 ss.. Wyróżnia się trzy zasadnicze rodzaje definicji religii: genetyczne, strukturalne i funkcjonalne, zob.: Rykała A. 2011. Mniejszości religijne w Polsce. Łódź, s. 9-13.

¹⁰⁷ Zdybicka Z. 2000. Czym jest i dlaczego istnieje religia? W: H. Zimoń (red.). Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiolologicznej. KUL Lublin, s. 56; Drozdowicz Z. 1992. Religia. W: Z. Drozdowicz (red.). Zarys encyklopedyczny religii. Poznań, s. 299.

¹⁰⁸ Zdybicka Z. 2013. Religia a religioznawstwo. Seria „Monografie i studia z filozofii realistycznej”. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu. Lublin, s. 400.

¹⁰⁹ Markowski R. 2010. Fenomenologiczne interpretacje pojęcia *sacrum*. Warszawskie Studia Teologiczne XXIII/2, s. 74-75.

¹¹⁰ Durkheim É. 1990. Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii. PWIN.

jest nierozłączna z ideą kościoła i dlatego religia ma charakter zbiorowy (społeczny). Powszechna Encyklopedia Filozofii objaśnia, że religia jest odniesieniem osoby ludzkiej do *Transcendensu* (bóstwa, Boga) i zdolnością nawiązania z nim kontaktu; jest faktem ontycznym i zjawiskiem społeczno-kulturowym realizującym relację zachodzącą między człowiekiem i *Transcendensem* (doktryna, motywowana religijnie moralność i obrzędowość, kult, instytucje-społeczności)¹¹¹. Tłumaczy to dlaczego istnieje wiele religii, jak też wiele sposobów pojmowania *Transcendensu* i wyrażania przez człowieka stosunku do Niego¹¹². W zależności od tego, czy przedmiotem analizy pojęcia religii są struktury jej fenomenu, proces jej powstawania, wskazanie na to, jaką rolę pełni ona w życiu ludzkim, czy też religijne zachowania człowieka, wyróżnia się obecnie definicje strukturalne¹¹³, genetyczne¹¹⁴ oraz funkcjonalne¹¹⁵.

W odniesieniu do niniejszego opracowania, najpełniej oddaje zakres pojęcia definicja opracowana w Zakładzie Geografii Religii UJ, wg której religię uznaje się za relację człowieka do różnie pojmowanej i interpretowanej świętości (*sacrum*) i sfery boskiej, „manifestującą się w wymiarze doktrynalnym (wiarą), czynnościach religijnych (kult), sferze społeczno-organizacyjnej (Kościół, wspólnota religijna) i sferze religijności indywidualnej (np. mistyka), która

Warszawa, s. 41-42.

¹¹¹ Keller J. 1986. Religia. W: Zarys dziejów religii. Warszawa, s. 6; Zdybicka Z. 2000. Czym jest religia i dlaczego istnieje? W: H. Zimoń (red.). Religia w świecie współczesnym. Studia religio-logiczne 1. Lublin, s. 54; hasło: „religia”. W: Z. J. Zdybicka (oprac.). Powszechna Encyklopedia Filozofii. T. II. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2010, s. 454.

¹¹² Zdybicka Z. 2000. Czym jest religia i dlaczego istnieje? W: H. Zimoń (red.) Religia w świecie współczesnym. Studia religio-logiczne 1, KUL, Lublin, s. 55.

¹¹³ Definicje strukturalne wskazują na komponenty struktury religii. Przykłady definicji strukturalnych: „Religia stanowi konkretną relację człowieka do konkretnego, żywego Boga (Romano Guardini); „Religia jest ontyczną relacją osobowo-osobową (relacją „ja-Ty”) między osobą ludzką i osobowym Absolutem (Bogiem), którego człowiek uznaje jako ostateczne źródło swego istnienia oraz najwyższe Dobro – ostateczny cel swojego życia” (definicja w klasycznej filozofii religii), cytaty za: Zdybicka Z. 2000. Czym jest religia i dlaczego istnieje? W: H. Zimoń (red.) Religia w świecie współczesnym. Studia religio-logiczne 1, KUL, Lublin, s. 56.

¹¹⁴ Definicje genetyczne otrzymywane są przez analizę genezy i określają religię przez wskazanie źródła i procesu jej powstania. Przykład definicji genetycznych: „religia jest fantastycznym odzwierciedleniem w ludzkich głowach tych sił zewnętrznych, które rządzą codziennym bytem ludzi, odzwierciedleniem, w którym siły ziemskie przybierają postać sił nadziemskich” (Engels), zob.: Zdybicka Z. 2000. Czym jest religia i dlaczego istnieje? W: H. Zimoń (red.). Religia w świecie współczesnym. Studia religio-logiczne 1. Lublin, s. 56-57.

¹¹⁵ Definicje funkcjonalne wynikają z analizy funkcji religii i wskazują na to, do czego religia służy i jaką pełni rolę w życiu człowieka. Przykłady definicji funkcjonalnych: „Religia jest sprawnością (cnotą), na mocy której człowiek oddaje Bogu należną Mu cześć” (św. Tomasz z Akwinu), „Religia stanowi jednolity system wierzeń i praktyk, które zespalają w jedną wspólnotę moralną” (E. Durkheim), cytaty za: Zdybicka Z. 2000. Czym jest religia i dlaczego istnieje? W: H. Zimoń (red.). Religia w świecie współczesnym. Studia religio-logiczne 1. Lublin, s. 57.

może prowadzić do świętości”¹¹⁶. W literaturze przedmiotu występują różne klasyfikacje religii¹¹⁷, a ich przykłady podano w tabeli 3.

Interesującym problemem badawczym jest ustalenie, które cechy religii są wynikiem interakcji pomiędzy nią a środowiskiem, a które należą do jej natury lub jej wewnętrznej dynamiki. Z obserwacji wynika, że różne postacie religii mogą powstawać w podobnym środowisku, dlatego wydaje się, że większy wpływ wywierają na religię czynniki socjokulturowe i sfera ideologii. Religia może nie zmieniać się zewnętrznie w kontekście doktryny religijnej i fundamentów wiary. Zmiany religijne mogą jednakże występować wewnętrznie i być widoczne w ceremoniach, obrzędach, gestach, które mogą z czasem być zupełnie inne w obrębie określonej religii na przestrzeni dziejów. Całokształt przekonań, doświadczeń i zachowań podmiotu, związanych z przeżywaniem relacji do świata transcendentnego – Boga, nazywamy religijnością człowieka¹¹⁸. Pojęcie to jest niedostępne bezpośredniemu poznaniu, ponieważ należy do sfery wewnętrznych przeżyć człowieka¹¹⁹, jednakże zagadnienie to wykracza poza zakres tematyczny opracowania.

2.3. Doktryna, kult i organizacje religijne

W strukturze religii wyróżniamy doktrynę, kult oraz organizację religijną. Doktryna religijna jest teoretyczną stroną religii i stanowi zespół wierzeń, wskazań dogmatycznych i moralnych oraz zasad liturgicznych, jest przekazem przekonań religijnych dotyczących teorii boga, świata i człowieka¹²⁰. Kult religijny natomiast jest zewnętrznym przejawem życia religijnego. Obejmuje on różnorakie czynności i sposoby zachowania (praktyki religijne), które podejmowane są przez ludzi religijnych w celu nawiązania i podtrzymania związku z Transcendensem, wyrażenia dla Niego uznania, obudzenia w sobie postawy szacunku i czci (pietas) oraz wzrastania w łasce prowadzącej do uświęcania siebie i innych. Pierwotne formy kultu miały na ogół spontaniczny charakter i wyrażały przede wszystkim stany emocjonalne za pomocą prostych środków wyrazu – w postaci

¹¹⁶ Za: Jackowski A., Soljan I., Bilska-Wodecka I. 1999. *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*. Poznań, s. 5.

¹¹⁷ Jackowski A. 2003. *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*. Wydawnictwo UJ, ss. 268.

¹¹⁸ Chlewiński Z. 2000. *Religia a osobowość człowieka*. W: H. Zimoń (red.). *Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiologicznej*. TN KUL, Lublin, s. 100.

¹¹⁹ Zagadnienie to wykracza poza tematykę niniejszego opracowania, więcej m.in.: Nowak A.J. 1985. *Człowiek – istota religijna. Aspekt psychologiczny*. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, T. 18, s. 203-209. Królikowska A. 2008. *Pojęcia religijne młodzieży. Badania empiryczne denotacyjnego i konotacyjnego rozumienia pojęć*. WSF-P „Ignatianum”, Kraków, ss 248.

¹²⁰ Rykała A. 2011. *Mniejszości religijne w Polsce*. Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 21.

Tabela 3. Religie świata – przykłady klasyfikacji.

Kryterium	Wydzielone religie	Objaśnienia
historyczne	wymarłe	religie nieistniejących kultur/cywilizacji, np. starożytnego Egiptu, Rzymu, Azteków, Inków, Celtów, Mezopotamii i inne
	żywe	np. chrześcijaństwo, islam, buddyzm, taoizm, i inne
sposób powstania	naturalne	wyrastają bezpośrednio z podłoża naturalnego danej grupy społecznej i kształtują się poprzez związki pomiędzy człowiekiem i przyrodą oraz stosunki międzyludzkie; uznawane przez swych wyznawców za istniejące od zawsze (religie plemienne i niektóre narodowe)
	objawione	początki związane są z działalnością założyciela czy proroka, odwołują się do objawień i pism świętych, uwzględniają działalność natchnionych proroków, wizjonerów, czy charyzmatyków
sposób pojmowania przez daną religię istot boskich – przykład I	monoteizm	przyjmuje się istnienie jednego Boga
	politeizm	wielobóstwo
	panteizm	boga utożsamia się ze światem rozumianym jako jedna całość bytowa
	henoteizm	forma politeizmu, w której jedno z wielu czczonych bóstw zajmuje pozycję dominującą w kulcie; występujący m.in. wśród plemion aramejskich
sposób pojmowania przez daną religię istot boskich – przykład II	teocentryczne	podkreślające transcendencję Boga (np. islam, judaizm, chrześcijaństwo)
	kosmocentryczne	zakładające immamencję bóstwa (np. hinduizm, buddyzm, taoizm)
etniczna przynależność wyznawców	plemienne	religie ludów pasterskich, społeczności rolniczych, zbieracko-łowieckie
	narodowe	judaizm, hinduizm, shinto, konfucjanizm, sikhizm i inne
zasięg oddziaływania religii	powszechne	o zasięgu światowym, np. chrześcijaństwo, buddyzm, islam
	narodowe	w obrębie jednego kraju (lub narodu)
	plemienne	pierwotne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jackowski A. 2003, s. 23–24

okrzyków, gestów mimicznych, czy pokłonów. Tę fazę w rozwoju kultu nazywamy rytem¹²¹, który z czasem uległ, w różnym stopniu i w zależności od religii, kodyfikacji i unifikacji, przechodząc w fazę obrzędu. Do najważniejszych składników kultu religijnego należy ofiara oraz modlitwa. Proces kodyfikacji i unifikacji tych składników przyczynił się do ukonstytuowania się sakralnego czasu¹²² oraz sakralnej przestrzeni¹²³. Kult może być sprawowany zarówno indywidualnie (np. w domu), jak i zbiorowo, w specjalnie przeznaczonym na ten cel miejscu w przestrzeni lub obiekcie, np. kościele, kaplicy, zborze, meczecie, synagodze¹²⁴.

Organizacja religijna związana jest z określoną grupą, której członkowie mają wspólne wierzenia religijne i praktykują związane z nimi obrzędy¹²⁵. Wspólnota wierzących, którą stanowi zespół osób wyznających określoną doktrynę, praktykujących określony kult oraz poddających się kierownictwu określonej organizacji, tworzy związek wyznaniowy (związek religijny)¹²⁶. Związek ten charakteryzuje się zorganizowanym zrzeszeniem wyznawców danej religii. Jego założenie i rejestracja przez administrację państwową nadaje związkowi osobowość prawną, dzięki czemu jego wyznawcy mogą publicznie sprawować kult oraz posiadać majątek (w tym m.in. obiekty sakralne). Możliwość zakładania związków religijnych jest jednym z wyznaczników wolności religijnej¹²⁷.

¹²¹ Rykała A. 2011. Op. cit., s. 22.

¹²² Sakralny czas może obejmować cykl dobowy, tygodniowy, roczny czy też wieloletni, przejawiając się m.in. w świętach religijnych. Więcej: Bilska-Wodecka E. 2012. Człowiek religijny i związki wyznaniowe w przestrzeni miasta w X i na początku XXI wieku. Wydawnictwo IGiGP UJ. Kraków, s. 207-238.

¹²³ Keller J. 1968. Religia (pojęcie, geneza, klasyfikacja, struktura). W: Keller J. i in. (red.). Zarys dziejów religii. Warszawa, s. 931-937; Bilska-Wodecka E. 2012. Człowiek religijny i związki wyznaniowe w przestrzeni miasta w X i na początku XXI wieku. Wydawnictwo IGiGP UJ, Kraków, s. 239-253.

¹²⁴ W judaizmie wyróżnia się trzy rodzaje obiektów sakralnych, w których odprawia się modlitwy. Są to: synagoga (*bejt ha-kneset*), gdzie znajduje się pomieszczenie z bimą, Arką Przymierza i co najmniej trzema Torami, następnie tzw. mała szkoła (*bejt ha-midrasz*) i pomieszczenie prywatne (*miniam*), w którym odprawia się modlitwy. Por.: Michalewicz J. 1995. Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji. Kraków, s. 52.

¹²⁵ É. Durkheim pisał, że „Wyobrażenia religijne są wyobrażeniami zbiorowymi, gdyż wyrażają rzeczywistości zbiorowe; obrzędy są sposobami działania, które rodzą się wśród złożonych grup, mając za zadanie wzbudzenie, utrzymywanie bądź ożywianie określonych stanów duchowych występujących w tych grupach. [...] Rzeczywiste wierzenia religijne są zawsze wspólne określonej grupie, która wyznaje stosowanie się do nich i praktykowanie związanych z nimi obrzędów”. Zob.: Durkheim É. 1984. Elementarne formy życia religijnego. W: F. Adamski (red.). Socjologia religii. Wybór tekstów. Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków, s. 9-10.

¹²⁶ Rykała A. 2011. Mniejszości religijne w Polsce. Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 24.

¹²⁷ Uruszczak W., Zarzycki Z. 2003. Prawo wyznaniowe. Zbiór przepisów. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków, s. 20.

Zorganizowaną wspólnotę religijną, obejmującą świeckich wyznawców danej religii wraz z ich duchowieństwem, która tworząc określony system religijny (m.in. kult, doktrynę), wypracowuje mniej lub bardziej rozbudowaną strukturę, działającą zgodnie z przyjętymi regułami prawnymi i normami etycznymi, nazywamy Kościołem¹²⁸. Współczesne systemy organizacyjne związków wyznaniowych są w większości dziedzictwem wielowiekowej tradycji i są wzajemnie różnicowane¹²⁹. Zakres działania związku obejmuje następujące uprawnienia:

- związane z działalnością religijną *sensu stricto*, m.in. takie zagadnienia jak: ustalanie doktryny religijnej i przepisów liturgicznych, a także form i treści obrzędów liturgicznych, urządzenie publicznych nabożeństw oraz rozpowszechnianie zasad wiary poprzez nauczanie religii i działalność misyjną;
- organizacyjno-samorządowe – m.in. określenie struktury organizacyjnej, sposobu wyboru organów zarządu oraz majątkowo-finansowe – m.in. posiadanie majątku na zabezpieczenie działalności religijnej, określenie źródeł dochodu;
- związane z wykonywaniem funkcji religijnych *sensu largo* – m.in. prowadzenie działalności oświatowej, wychowawczej i charytatywnej¹³⁰.

Terytorialna struktura organizacyjna związków wyznaniowych jest różnicowana w zależności od wyznania i liczby wyznawców. Podstawową jednostką organizacyjną Kościoła rzymskokatolickiego, grekokatolickiego, prawosławnego oraz Kościołów starokatolickich jest parafia. Dla wyznań protestanckich taką jednostką jest zbor, a dla wyznawców judaizmu – gmina wyznaniowa. Obecność wyznawców konkretnego związku uwidacznia się w przestrzeni m.in. poprzez obecność świątyń i cmentarzy lub noszenie charakterystycznego stroju przez jego członków, czy wypełnianie religijnych obrzędów. Umocowanie prawne organizacji wyznaniowych (kościół i innych związków wyznaniowych), pomimo, że nie jest warunkiem koniecznym, stanowić będzie zasadnicze kryterium decydujące o wyborze określonych kościołów i związków wyznaniowych do analizy.

¹²⁸ Rykała A. 2011. Mniejszości religijne w Polsce. Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 26.

¹²⁹ Pietrzak M. 1993. Prawo wyznaniowe. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 9.

¹³⁰ Pietrzak M. 1993. Prawo wyznaniowe. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 245-246.